

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631 (UIF)

VOLUME - 12 | ISSUE - 5 | FEBRUARY - 2023

वर्धा जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांच्या सामाजिक-आर्थिक परिस्थितीवर महाराष्ट्र शासनाच्या कृषी योजनांच्या प्रभावाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन (कालखंड २०१३-१४ ते २०१७-१८)

शंकर गणपतराव बोंडे^१, डॉ. राधेश्याम पिलाजी चौधरी^२
संशोधनकर्ता

^१मार्गदर्शक, शिवरामजी मोघे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
पांढरकवडा, ता. केळापूर, जि. यवतमाळ.

सारांश

वर्धा जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांसाठी राबविण्यात येणाऱ्या महाराष्ट्र शासनाच्या योजनांमुळे कोणत्या अनुकूल व प्रतिकूल बाबी घडल्या आहेत, शेतकऱ्यांच्या सामाजिक आर्थिक परिस्थितीत कसा बदल झाला आहे? हे अभ्यासने आवश्यक आहे आणि वर्धा जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांसाठी राबविण्यात येणाऱ्या योजनांचे सामाजिक-आर्थिक अध्ययन या विषयाचा अभ्यास करतांना पुढील उद्दीष्टांच्या पूर्तीकरीता खालील संशोधन विषय संशोधनाकरीता निवडण्यात आला.

प्रस्तावना:

शेती ही मातीची मशागत करणे, पिके वाढवणे आणि जनावरांचे संगोपन करण्याचे शास्त्र आणि कला आहे. प्राचीन काळात कृषी ही मुख्य घडामोडींपैकी एक होती ज्यामुळे संस्कृतीचा उदय झाला, प्राण्यांचे पालन आणि वनस्पती (पिके) ची लागवड, ज्यामुळे अतिरिक्त अन्न केले जायचे. यामुळे अधिक दाट लोकवस्ती आणि स्तरीकृत समाजाचा विकास करणे शक्य झाले. शेतीचा अभ्यास हा कृषीशास्त्र म्हणून ओळखला जातो आणि त्याच्याशी संबंधित विषय फलोत्पादनाचा अभ्यास होय. शेतीमध्ये विविध प्रकारच्या तंत्रे आणि वैशिष्ट्यांचा समावेश होतो, ज्यामध्ये झाडे वाढवण्यासाठी योग्य असलेल्या जमिनीचा विस्तार केला जातो, जलवाहिन्या खोदल्या जातात आणि सिंचनाचे इतर प्रकार वापरले जातात. जिरायती जमिनीवर पिकांची वाढ आणि पशुधनाची कुरणे व पर्वतीय प्रदेशांवर कळपांनी प्रामुख्याने शेतीशी संबंधित असतात. गेल्या शतकात विविध प्रकारच्या शेतीची ओळख आणि परिमाणवाचक वाढ हे मुख्य मुद्दे बनले आहेत. विकसित

जगात, सेंद्रिय शेती (उदा. पर्माकल्चर किंवा सेंद्रिय शेती) ते सघन शेती (उदा. औद्योगिक शेती) पर्यंत क्षेत्र वाढले आहे.

आधुनिक कृषी विज्ञान, वनस्पती संकरीकरण, कीटकनाशके आणि खते आणि तांत्रिक सुधारणांमुळे पिकांच्या उत्पादनात झपाट्याने वाढ झाली आहे आणि यामुळे पर्यावरणीय नुकसान देखील झाले आहे आणि मानवी आरोग्यावर विपरीत परिणाम झाला आहे. निवडक प्रजनन आणि पशुपालनाच्या आधुनिक पद्धती जसे की सघन स्वाइन फार्मिंग (आणि तत्सम पद्धती कुक्कुटपालनाला देखील लागू केल्या जातात) यामुळे मांस उत्पादन वाढले आहे, परंतु प्राण्यांवरील क्रूरता, प्रतिजैविकांचे आरोग्यावर परिणाम, वाढले आहेत. आणि मांसाच्या औद्योगिक उत्पादनामध्ये सामान्यतः वापरल्या जाणाऱ्या रसायनांबद्दल समस्या आहेत.

प्रमुख कृषी उत्पादने अन्न , फायबर , इंधन , कच्चा माल , फार्मास्युटिकल्स आणि उत्तेजक द्रव्ये यांमध्ये विस्तृतपणे विभागली जाऊ शकतात. सन २००० पासून जैवइंधन , बायोफार्मास्युटिकल्स , बायोप्लास्टिक्स , आणि फार्मास्युटिकल्स उत्पादनात वनस्पतींचा वापर केला जात आहे. विशेष खाद्यपदार्थांमध्ये धान्य , भाज्या , फळे आणि मांस यांचा समावेश होतो. कच्च्या मालामध्ये लाकूड आणि बांबू यांचा समावेश होतो. उत्तेजक पदार्थांमध्ये तंबाखू , अल्कोहोल, अफू, कोकेन आणि डिजिटलिस यांचा समावेश होतो. वनस्पती इतर उपयुक्त पदार्थ देखील तयार करतात, जसे की रेजिन. जैवइंधनामध्ये मिथेन, बायोमास, इथेनॉल आणि बायोडिझेल यांचा समावेश होतो. कापलेली फुले, रोपवाटिका, उष्णकटिबंधीय मासे आणि व्यापारासाठी पाळीव पक्षी ही काही शोभेची उत्पादने आहेत.

या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धी

सारणी क्रमांक १ : उपरोक्त योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धी झाल्यासंबंधी ग्रामकृषीसेवकांच्या प्रतिक्रिया

शेतकऱ्यांना या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धी	वारंवारिता	टक्केवारी
होय	४६	५७.५
नही	२३	२८.८
सांगता येत नाही	११	१३.८
एकूण	८०	१००
Chi -square	DF	P-value
23.726	2	<0.05

Chi Square – काई वर्ग मूल्य; DF- (Degrees of Freedom) स्वातंत्र्यांश;
P-value- P मूल्य सार्थकता

प्रस्तुत सारणी क्रमांक १ मध्ये उपरोक्त योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धी झाल्यासंबंधी ग्रामकृषीसेवकांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार ५७.५ टक्के ग्रामकृषीसेवकांच्या मते या

योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धी झाली असून २८.८ टक्के ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धी झाली नाही. तसेच १३.८ टक्के ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धीची अनिश्चितता दर्शविली.

उपरोक्त योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धी झाल्यासंबंधी माहितीची तुलना केली असता त्यादरम्यान सार्थक (काई वर्ग मूल्य: २३.७२६, स्वातंत्र्याश: २, सार्थकता: <0.0५) फरक असल्याचे आढळले. म्हणजेच महत्वपूर्णपणे अधिक ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धी झाली असे आढळले.

सारणी क्रमांक २ : या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढीसंबंधी माहिती

या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढ	वारंवारिता	टक्केवारी
होय	५५	६८.८
नाही	१४	१७.५
सांगता येत नाही	११	१३.८
एकूण	८०	१००
Chi -square	DF	P-value
45.326	2	<0.05

Chi Square – काई वर्ग मूल्य; DF- (Degrees of Freedom) स्वातंत्र्यांश; P-value- P मूल्य सार्थकता

उपरोक्त सारणी क्रमांक २ मध्ये शेतकऱ्यांना या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढीसंबंधी ग्रामकृषिसेवकांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार ६८.८ टक्के ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढ झाली असून १७.८ टक्के ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढ झाली नाही. तसेच १३.८ टक्के ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढ अनिश्चितता असल्याचे आढळले. वरील माहितीनुसार या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढीसंबंधी ग्रामकृषिसेवकांच्या प्रतिक्रियांची तुलना केली असता त्यादरम्यान सार्थक (काई वर्ग मूल्य: ४५.३२६, स्वातंत्र्याश: २, सार्थकता: <0.0५) फरक असल्याचे आढळले. म्हणजेच बहुतांश ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढ झाली असल्याचे निदर्शनास आले.

सारणी क्रमांक ३ : या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थितीत वाढीसंबंधी ग्रामकृषिसेवकांच्या प्रतिक्रिया

या योजनांमुळे स्थितीत वाढ	शेतकऱ्यांच्या सामाजिक	वारंवारिता	टक्केवादी
होय		४८	६०.०
नाही		२२	२७.५
सांगता येत नाही		१०	१२.५
एकूण		८०	१००
Chi -square		DF	P-value
28.301		2	<0.05

Chi Square – काई वर्ग मूल्य; DF- (Degrees of Freedom) स्वातंत्र्यांश;
P-value- P मूल्य सार्थकता

प्रस्तुत सारणी क्रमांक ३ मध्ये या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थितीत वाढीसंबंधी ग्रामकृषिसेवकांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आल्या आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार ६०.० टक्के ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थितीत वाढ झाली असून २७.५ टक्के ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थितीत वाढ झाली नाही. तसेच १२.५ टक्के ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थितीत वाढीची अनिश्चितता दर्शविलेली आहे.

या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थितीत वाढीसंबंधी माहितीची तुलना केली असता त्यादरम्यान सार्थक (काई वर्ग मूल्य: ४५.३२६, स्वातंत्र्यांश: २, सार्थकता:<०.०५) फरक असल्याचे आढळले. म्हणजेच महत्वपूर्णपणे अधिक ग्रामकृषिसेवकांच्या मते या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थितीत वाढ झाली असल्याचे आढळले.

निष्कर्ष

ग्रामकृषिसेवकांच्या मते शेतकऱ्यांना उपरोक्त योजनांच्या लाभाचा स्तर उत्तम आहे. उपरोक्त योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीत लाभ झाला आहे. शेतकऱ्यांना योजनांमुळे उत्तम स्वरूपाचा आर्थिक लाभ झाला आहे. या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी आधारित जोड व्यवसायांसंबंधी जागरूकतेत वाढ झाली. या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या स्वरोजगारात वृद्धी झाली. या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढ झाली. या योजनांमुळे शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थितीत वाढ झाली.

संदर्भ ग्रंथसूची

- १) डॉ. आगलावे प्रदीप संशोधन पद्धतीशास्त्र व तंत्रे विद्या प्रकाशन, नागपूर १ जाने.२०००
- २) डॉ. भंडारकर पु.ल. सामाजिक संशोधन पद्धती महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मात मंडळ,नागपूर. तृतीय आवृत्ती १९८७

- ३) डॉ.संत दु.का. संशोधन पद्धती, प्रक्रिया व अंतरंग पुणे विद्यार्थीगृह प्रकाशन पुणे द्वितीय आवृत्ती जुलै - १९८८
- ४) डॉ.नाडगोंडे गुरुनाथ सामाजिक संशोधन पद्धती फडके प्रकाशन कोल्हापूर द्वितीय आवृत्ती ऑक्टो.१९९९
- ५) डॉ. जरावे विजय एल. सामाजिक शास्त्रीय संशोधन प्रणाली अद्वैत प्रकाशन,अकोला २२ ऑक्टो.२००४
- ६) प्रा. घाटोळे रा.ना. समाजशास्त्रीय संशोधन तत्वे आणि पद्धती मंगेश प्रकाशन, नागपूर पाचवी आवृत्ती १९९२
- ७) डॉ. बोळडे रा.र. संशोधन पद्धतीशास्त्र पुणे विद्यार्थीगृह प्रकाशन सप्टें.२००५
- ८) डॉ. एस. व्ही. ताठे, महाराष्ट्राचा भूगोल, चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद, १५ जुलै २०१६